
A visszaható hatályú jogalkotás kérdése az ókori Rómában

Sáry Pál*

a római jog fejlődésének minden korszakában találhatunk példákat visszaható hatályú törvényhozásra. Nem alaptalanul állapította meg tehát Angyal Pál, hogy „a büntetőjogszabályok visszahatásának tilalma sohasem emelkedett elvi magaslatra a rómaiaknál, vagy legalább is nem hatott oly erővel, mely megakadályozhatta volna az új törvényeknek alkalmazhatóságát a régi tényállásokra.”¹ Karl Loewenstein szintén arra a következtetésre jutott, hogy a rómaiak a visszaható hatályú jogalkotás tilalmát soha sem fogadták el.² Ugyanakkor olyan forrásokkal is rendelkezünk, melyek alapján számos szerző világosan kimutatta az említett tilalom római jogi gyökereit.³ Az eltérő nézetek miatt érdemes közelebbről is megvizsgálunk e kérdéskört.⁴

* Intézetigazgató egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet.

¹ Angyal Pál: *A visszaható erő az anyagi büntetőjogban*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1916, 16–17. o.

² Karl Loewenstein: *The governance of Rome*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1973, 297. o.

³ Gerhard Dannecker: *Das Intertemporale Strafrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1993, 32–35. o. ; Witold Wołodkiewicz: Retroaktivité Nel Diritto Romano E Nei Diritti Odierni, *Ius Antiquum* 8 (2001), 137–143. o.; Tomislav Karlović: Retroactivity In Preclassical Roman Law, in: *Turning Points And Breaklines* (szerk.: Szabolcs Hornyák – Botond Juhász – Krisztina Korsós né Delacasse, Zsuzsanna Peres), Martin Meidenbauer Verlag, München, 2009, 256–269. o.; Jacek Wiewiorowski: Prohibition Of Retroactive Law – A Historical Key To Intertemporary Law, in: *The Intertemporal Problems In Law* (Szerk.: Jarosław Mikołajewicz – Wojciech Szafrąnski – Andżelika Godek), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2017, 25–54. o.

⁴ A téma korábbi szakirodalmából a következő művek emelhetők még ki: Hermann Seeger: *Ueber Die Rückwirkende Kraft Neuer Strafgesetze*, Verlag Der Lauppischen Buchhandlung, Tübingen, 1862, 3–49. o.; Carlo Francesco Gabba: *Teoria Della Retroattività Delle Leggi I.*, Nistri, Pisa, 1868, 38–42. o.; Friedrich Xaver Affolter: *Geschichte Des Intertemporalen Privatrechts*, Von Veit, Leipzig, 1902, 19–114. o.; Donato Donati: *Il Contenuto Del Principio Della Irretroattività Della Legge*, Athenaeum, Roma, 1915; Heinrich Siber: *Analogie, Amtsrecht Und Rückwirkung Im Strafrechte Des Römischen Freistaates*, Verlag Von S. Hirzel, Leipzig, 1936, 46–53. o.; Thomas Marky: Appunti Sul Problema Della Retroattività Delle Norme Giuridiche Nel Diritto Romano, *Bullettino Dell'istituto Di Diritto Romano* 12–13 (1948), 241–271. o. ; Adolf Berger: Ex Post Facto In Roman Sources And A Post Facto Laws In Modern Juristic Terminology, *Seminar* 7 (1949), 65–68. o.; Paul Roubier: *Le Droit Transitoire (Conflicts Des Lois Dans Le Temps)*, Dalloz Et Sirey, Paris, 1960, 30–40. o.; Gerardo Broggin: La Retroattività Delle Legge Nella Prospettiva Romanistica, *Studia Et Documenta Historiae Et Iuris* 32

A források vizsgálata során egyértelműen megállapítható, hogy a római törvények általában nem rendelkeztek visszaható hatállyal. A Kr. e. 164-ben hozott *lex Voconia* megtiltotta, hogy az első vagyoni osztályba (tehát a legvagyonosabb rétegekhez) tartozó férfiak után végrendeleti úton nők örököljenek. Cicero a Verres elleni perbeszédében rámutat arra, hogy e törvénynek nem volt visszaható hatálya: Voconius „egyetlen leánytól vagy asszonytól sem vette el örökségét, hanem csak a jövőre nézve tiltotta meg”, hogy bizonyos személyek „leányt vagy asszonyt nevezzenek meg örökösükül.”⁵

Egy másik perbeszédében Cicero idézi a törvények szokásos bevezető szavait: „*Quicumque post hanc legem*”, vagyis, „Bárki, aki e törvény (meghozatala) után”.⁶ Ez is azt jelzi számunkra, hogy a római törvények rendszerint nem bírtak visszaható hatállyal: a jövőre nézve tartalmaztak rendelkezéseket.

A Kr. e. 40-ben hozott *lex Falcidia* úgy rendelkezett, hogy az örökösnek a tiszta hagyaték egynegyed részét hagyományoktól mentesen kell megkapnia. Paulus szerint a törvény első fejezete e szavakkal kezdődött: „Bármely római polgár, aki e törvény meghozatala után végrendeletet kíván készíteni...”⁷ A törvény második fejezete, mely a hagyományrendelést korlátozta, szintén így kezdődött: „Bármely római polgár, aki e törvény meghozatala után végrendeletet készít...”⁸ A törvény tehát a kihirdetése előtt készített végrendeletekre nem vonatkozott.

Az Augustus nevéhez fűződő, Kr. e. 17-ben hozott *lex Iulia de adulteriis coercendis* részletesen szabályozta a házasságtörés (és néhány egyéb nemi erkölcs elleni bűncselekmény) jogkövetkezményeit. Ulpianus szó szerint idézi a törvény szövegének következő részletét: „ezek után tudva és gonosz szándékkal senki ne kövessen el fajtalanságot vagy házasságtörést”.⁹ E megfogalmazás egyértelműen jelzi, hogy a törvénynek nem volt visszaható hatálya.

A Kr. e. 9-ben hozott *lex Quinctia de aquaeductibus* azt, aki az állami vízvezetékét szándékosan megfúrta, megrongálta, százezer sestertius összegű pénzbüntetéssel rendelte büntetni, s a rongálónak emellett az eredeti állapotot is helyre kellett állítania. A törvény szövege Frontinus közlése szerint így kezdődött: „Bárki, aki e törvény meghozatala után a város felé vezetett kövizek medrét, a fedett vízfolyásokat, boltíveket, csöveket, medencéket és tavakat tudva, gonosz szándékkal megfúrja, megrongálja...”¹⁰ E törvényt sem lehetett tehát a kihirdetése előtt elkövetett cselekményekre alkalmazni.

A császárok többnyire tartózkodtak a visszaható hatályú rendeletek alkotásától. 393 februárjában I. (Nagy) Theodosius a következőkre figyelmeztette Aurelianuszt,

(1966), 1–62. o., Uő.: Retroactivity Of Laws In The Roman Perspective, *The Irish Jurist* 1 (1966), 151–170. o.

⁵ Cicero: *In Verrem* 2,1,42,107 (Nótári Tamás ford.).

⁶ Cicero: *Pro Rabirio Postumo* 6,14.

⁷ D. 35,2,1 pr.: „*qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet...*”

⁸ Uo.: „*quicumque civis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet...*”

⁹ D. 48,5,13: „*ne quis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo*’.

¹⁰ Frontinus: *De aquaeductibus urbis Romae* 129: „*Quicumque post hanc legem rogatam rivos, specus, fornices, fistulas, tubulos, castella, lacus aquarum publicarum, quae ad urbem ducuntur, sciens dolo malo foraverit, ruperit...*”

Konstantinápoly *praefectus*át: „Egyetlen rendelet sem ítél el múltbeli cselekményeket, a rendeletek a jövőre nézve állapítanak meg szabályokat.”¹¹ A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezt maga Theodosius sem tekintette olyan általános alapelvnek, melytől nem lehet eltérni, e forráshely mégis fontos bizonyítéka annak, hogy a római törvényhozás rendszerint *ex nunc* hatályú volt.

Ez a iustinianusi korra is igaz. 528-ban Iustinianus kamatkorlátozó rendelkezéseket bocsátott ki. A császár az ügyleti kamat mértékét főszabályként évi 6 %-ban állapította meg; az *illustris*, és az attól magasabb rangú személyek maximum évi 4, a kereskedők maximum évi 8 % kamatra tarthattak igényt. A császár a tengeri kölcsön után járó kamat mértékét is korlátozta, évi 12 %-ban határozva meg a maximális kamatlábat.¹² A gyakorlatban rövidesen kérdésként merült fel, hogy a rendelet hatálya kiterjed-e a korábban kötött ügyletekre. A császárnak ezért 529 áprilisában egy újabb rendeletet kellett alkotnia, mely a következő szabályokat tartalmazta: abban az esetben, ha a kamatkorlátozó rendelet kibocsátása előtt a felek magasabb kamatot kötöttek ki, akkor az ügyletkötés és a törvény kibocsátása közötti időszakra a *stipulatio*ban kikötött kamat követelhető, a törvény kibocsátása utáni időszakra azonban már csak a törvényben meghatározott kamatmaximum jár a hitelezőnek.¹³ Igaz tehát, hogy a kamatkorlátozó rendelkezések így a függő ügyekre is kiterjedtek, a korábbi jogviszonyokat azonban a császár csupán *ex nunc* hatállyal módosította.

531-ben Iustinianus elrendelte, hogy a végrendelező személyek a saját kezükkel írják bele a végrendeletükbe az örökösük vagy örököseik nevét, vagy ha nem tudnak írni, akkor tanúk előtt mondják ki azok nevét. Ennek elmulasztása a végrendelet semmisségét vonta maga után. A császár külön felhívta a figyelmet arra, hogy a rendeletet csak azon végrendeletek vonatkozásában kell alkalmazni, melyeket a rendelet kibocsátása után készítenek.¹⁴

535-ben Iustinianus a vérfertőző házasságot (*incestae nuptiae*) kötő feleket vagyonekobzással, továbbá előkelő személyek esetében hivatalvesztéssel és száműzéssel, alacsonyrendűek esetében pedig testi fenyítéssel rendelte büntetni.¹⁵ A novella első fejezetének kezdő szavai („Elrendeljük tehát, hogy az, aki ezek után...”) egyértelműen jelzik, hogy e büntetéseket csak azokra lehetett kiszabni, akik a rendelet kibocsátása után kötöttek vérfertőző házasságot.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a visszaható hatályú törvényhozás teljesen idegen lett volna a római gondolkodásmódtól. A Kr. e. 197-ben vagy 149-ben hozott *lex Atinia* értelmében lopott dolgon senki sem szerezhetett tulajdont elbirtoklás útján. Gelliustól tudjuk, hogy a rendelkezés időbeli hatálya nem volt egyértelmű, a törvény szavait („*subruptum erit*”) ugyanis nyelvtanilag kétféleképpen is lehetett értelmezni: nem volt világos, hogy a törvény a meghozatala előtt elkövetett lopásokra is vonatkozik, vagy csak a későbbiekre.¹⁶ E

¹¹ CTh 1,1,3: „*Omnia constituta non praeteritis calumniam faciunt, sed futuris regulam ponunt.*”

¹² C. 4,32,26.

¹³ C. 4,32,27 Pr.

¹⁴ C. 6,23,29.

¹⁵ Nov. 12.

¹⁶ Gellius: *Noctes Atticae* 17,7. Vö. Aránzazu Calzada: A Propósito De La Retroactividad De La Lex Atinia De Rebus Subreptis, *Revue Internationale Des Droits De l'Antiquité* 57 (2010), 75–92. o.

kétség arra utal, hogy a jogászi gondolkodásmód nem zárta ki a visszaható hatály érvényesülését.

A köztársaság válságának időszakában a jog sok esetben a politika játékszerévé vált. A különböző politikai erők visszaható hatályú büntetőtörvények megalkotásával léptek fel egymás ellen. Jó példa erre a Gaius Gracchus nevéhez fűződő, Kr. e. 123-ban hozott *lex Sempronia de capite civium Romanorum*. Plutarkhosznál olvashatjuk, hogy Gracchus, miután felizgatta a népet, törvényjavaslatot terjesztett elő arról, hogy „ha egy tisztviselő egy polgárt bírói ítélet nélkül száműzetésbe küld, tetteért a nép ítéletével vonják felelősségre.” A javaslat nyilvánvalóan „Popilius ellen irányult, aki mint praetor Tiberius barátait száműzte.” A történetíró hozzáteszi ehhez, hogy – miután a javaslatot elfogadták és a visszaható hatályú törvény alapján megindultak a perek – „Popilius az ítéletet meg sem várva elmenekült Itáliából...”¹⁷

Még jobb példa a büntető jogalkotás politikai játékszerré válására a *lex Varia de maiestate* megalkotása és alkalmazása. Appianosz tudósítása szerint „a lovagok ... Quintus Varius néptribunusszal javaslatot nyújtattak be arról, hogy mindenkit bíróság elé kell állítani, aki az *italicus*okkal politikai jogaik érdekében nyíltan vagy titokban összejátszik. Azt remélték, hogy az *optimatá*kat ezzel sorra gyűlöletes vád alá tudják helyeztetni, és majd maguk ítéleznek felettük. Ha pedig ezektől megszabadultak, még korlátlanabb uralmat gyakorolhatnak a város felett. Bár a többi néptribunus ellenezte e javaslat megszavazását, a lovagok kivont karddal rontottak rájuk, és keresztülhajsolták elfogadását. Mihelyt a törvény életbe lépett, megindult a vádak sorozata a legtekintélyesebb *senátorok* ellen.”¹⁸ A Kr. e. 90-ben hozott törvény tehát egyértelműen visszaható hatállyal nyilvánította felségsértéssé (ti. a római nép méltóságának megsértésévé) a római polgárjog megszerzéséért küzdő itáliai szövetségesek támogatását.

Plutarkhosz egy helyen a következőket írja az ifjabb Catoról: „amikor Pompeius olyan törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy új büntetéseket és súlyos bírságokat szabjanak ki a nép korábbi megvesztegetőire, arra biztatta Pompeiust, hogy ne törődjék a múlttal, hanem fordítsa figyelmét a jövőre. Véleménye szerint, mondotta, nehéz lesz határt szabni, hol szűnjék meg a régebben elkövetett visszaélések kivizsgálása, és ha a vétségekre újabb büntetéseket szabnak ki, igazságtalanság volna olyan törvény erejénél fogva szabni ki büntetéseket, amelyet a megbüntetett személy nem sértett meg, sem meg nem szegett.”¹⁹ Az ifjabb Cato természetes és egészséges jogérzékeléssel tehát ellentétes volt a visszaható hatályú büntető jogalkotás. Ugyanakkor azt is bizonyítják e sorok, hogy az ilyen jogalkotásnak nem volt törvényi akadálya.

Alapvetően Cicero is elutasította a visszaható hatályú büntető jogalkotást, de felhívta a figyelmet egy igen fontos kivételre: „egyetlen törvény sem helyez a múltra nézve hátrányt kilátásba, kivéve olyan dolog kapcsán, amely már magában

¹⁷ Plutarkhosz: *Gaius Gracchus* 4 (Máthé Elek Ford.). Vö. James Leigh Strachan-Davidson: *Problems Of The Roman Criminal Law*, Oxford, Clarendon Press, 1912, I. 240. o.

¹⁸ Appianosz: *De bella civilia* 1,37, 165–166. o.

¹⁹ Plutarkhosz: *Cato minor* 48 (Máthé Elek Ford.). Vö. Richard A. Bauman: *Crime And Punishment In Ancient Rome*, Routledge, London – New York, 1996, 30. o.

is olyan bűnös és elvetemült, hogy még akkor is komolyan kerülni kellene, ha nem tiltaná törvény.”²⁰ Vagyis abban az esetben, ha a jogalkotók olyan korábban elkövetett cselekményt rendeltek büntetni, mely a természeti törvény szerint mindig is súlyos bűnnek minősült, Cicero erkölcsileg helyénvalónak tekintette a visszaható hatályú törvényhozást.

Az embernek ugyanis Cicero szerint akkor is kerülnie kell a természeti törvény örök (isteni eredetű) parancsainak megszegését, ha azt a pozitív jog nem tiltja. Ezt a nézetét világosan kifejti a törvényekről írott művében: „ha L. Tarquinius uralkodása idején Rómában nem is volt olyan törvény, amely büntette volna a házasságtörést, azért még nem mondhatjuk, hogy Sex. Tarquinius nem az említett örök törvénynek a megsértése árán követett el erőszakot Lucretián, Tricipitinus leányán. Akkor is megvolt ugyanis a dolgok természetéből fakadó ésszerűség, amely a helyes cselekedetekre sarkall, a bűntől pedig visszatart, s amely végeredményben nem akkor válik törvénnyé, amikor írásba foglalják, hanem akkor, amikor megszületik. Megszületése pedig egyszerre történt az isteni értelemmel.”²¹

A császári rendeletgyűjteményekben igen sok példát találhatunk visszaható hatályú jogszabályokra. I. (Nagy) Constantinus 315-ben úgy rendelkezett, hogy a gyermekrablókat a korábban előírt bányamunkára ítéles helyett büntessék halállal: azokat az elkövetőket, akik rabszolgák vagy felszabadított rabszolgák, vessék a vadállatok elé, azokat pedig, akik szabadnak születtek, karddal végezzék ki a gladiátori játékok során. A büntetés e súlyosítását visszamenőleges hatállyal rendelte el a császár. E súlyosítás csak azokra nem vonatkozott, akikre már kiszabták a bányamunka-büntetést.²²

Constantinus egyik (326-ban vagy 329-ben kiadott) rendeletéből jól kitűnik, hogy egyes szabad nők a saját rabszolgájukkal létesítettek házasságszerű kapcsolatot. A császár ilyen esetekben szigorúan büntetni rendelte mindkét felet (mind a szabad nőt, mind a rabszolgaférfit). A rendelet szerint azokra is büntetést kellett kiszabni, akik a rendelet kibocsátása előtt létesítettek ilyen kapcsolatot.²³

Constantinus a magánjog terén is alkotott visszaható hatályú rendeleteket. Amikor például 320-ban megtiltotta, hogy a záloghitelezők az adósuk nemteljesítése esetén megtartsák a zálogtárgyat, a zálogszerződésekben szereplő, ilyen irányú jogvesztő záradékokat (*leges commissoriae*) visszamenőleges hatállyal semmisnek nyilvánította.²⁴

A IV. században számos olyan rendelet született, mely azoknak a városi tanácsosi szolgálattal tartozó személyeknek a helyzetét kívánta rendezni, akik egyházi szolgálatba léptek. E rendeletek egy része visszaható hatályú volt. Valens császár például, amikor 364-ben elrendelte, hogy az a tanácsos, aki az egyház szolgálatába kíván állni, a vagyonát ruházza át vagy egy közeli rokonára, aki helyette tanácsosként szolgál, vagy közvetlenül a városi tanácsra, hozzátette ehhez, hogy az a tanácsos, aki ezek egyikét sem tette, amikor klerikus lett,

²⁰ Cicero: *In Verrem* 2,1,42,108 (Nótári Tamás ford.).

²¹ Cicero: *De legibus* 2,4,10 (Simon Attila ford.).

²² Cth 9,18,1 = C. 9,20,16.

²³ Cth 9,9,1 = C. 9,11,1.

²⁴ Cth 3,2,1 = C. 8,34,3.

szükség esetén visszahívható a városi tanácsba.²⁵ I. Valentinianus pedig 371-ben a – súlyos anyagi terhekkel járó – tanácsosi szolgálatra kötelezhető személyek közül azokat, akiket trónra lépése (364. február 26.) előtt felvettek a klérusba, mentesítette a *curialis* terhek alól, a többieket azonban a városi *curiájuk* tagjai közé való visszatérésre utasította.²⁶

I. (Nagy) Theodosius vallásügyi rendeletei között is több visszaható hatályú *constitutio* található. A császár 381 májusában visszaható hatállyal semmisnek nyilvánította azoknak a végrendeletét, akik a keresztény hitüket elhagyva pogányokká váltak.²⁷ Pár nappal később Theodosius egy korábbi (I. Valentinianus által 372-ben alkotott) rendelet kibocsátásának időpontjáig visszaható hatállyal megfosztotta a manicheusokat a végrendeletkezési és a végrendeleti öröklési, valamint az ajándékozási és az ajándék útján való vagyonszerzési képességüktől. Azokat a javakat, melyeket a semmissé nyilvánított jogügyletek útján ruháztak át, el kellett kobozni a kincstár javára. A császár a rendeletében elismerte, hogy nem szokás visszaható hatállyal rendelkezni, ezt most mégis indokoltnak látta, mivel a manicheusok nem tartották be a korábbi rendeletet, mely megtiltotta számukra, hogy összegyűljenek.²⁸ Két hónappal később a császár elrendelte azoknak a házaknak az elkobzását, melyekbe (a rendelet kibocsátása előtt) befogadták az ariánus és egyéb eretnek tanok terjesztőit.²⁹

Theodosius nyugati kollégájától, II. Valentinianustól sem volt idegen a visszaható hatályú jogalkotás. Valentinianus 389-ben az eretnek eunomiánusokat megfosztotta végrendeleti és végrendeleti öröklési képességüktől azzal, hogy a még élők korábban készített végrendeletei semmisnek minősülnek, s azokat a javakat, melyeket a még élő eunomiánusok végrendeleti úton örököltek, el kell kobozni a kincstár javára.³⁰

II. Theodosius 439-ben a következő rendeletet küldte Cyrus *praefectus praetoriának*: „Bizonyos, hogy a törvényeket és a rendeleteket a teendők mintájaként hozzák, s nem azért, hogy a múltbeli tényekre visszahassanak, kivéve, ha külön rendelkeznek a múltra nézve a függő ügyek vonatkozásában.”³¹ A császár tehát nem zárta ki a visszaható hatályú törvényhozás lehetőségét, de úgy foglalt állást, hogy a törvényeknek ellenkező rendelkezés hiányában nincs visszaható hatályuk.

A visszaható hatályú császári rendeletekben legtöbbször valóban található külön rendelkezés a retroaktivitás vonatkozásában. 396 körül Arcadius császár megváltoztatta a vérfertőző házasságot kötő felek büntetését. A száműzetést és a vagyonelkobzást eltörölte, de kimondta, hogy a felek házassága érvénytelen, az elkövetők nem ajándékozhatnak semmit egymásnak és nem is örökölhetnek egymás után, a vérfertőző kapcsolatukból született gyermekeiknek sem adhatnak

²⁵ Cth 12,1,59.

²⁶ Cth 16,2,21.

²⁷ Cth 16,7,1. Vö. Philip Tilden: *Religious intolerance in the Later Roman Empire. The Evidence of the Theodosian Code*, University Of Exeter, Exeter, 2006, 259. o.

²⁸ Cth 16,5,7. Valentinianus rendeletét ld. Cth 16,5,3. Vö. Tilden: *i. m.* 216–220. o.

²⁹ Cth 16,5,8. Vö. Tilden: *i. m.* 220–221. o.

³⁰ Cth 16,5,17. Vö. Tilden: *i. m.* 237–240. o.

³¹ C. 1,14,7.

ajándékot és azok sem örökölhetnek utánuk, s ha a nő hozományt adott vagy ígért bűntársának, azt el kell kobozni a kincstár javára. A császár parancsa értelmében e szankciók azokra is vonatkoztak, akik a rendelet kibocsátása előtt kötöttek vérfertőző házasságot, de természetesen csak akkor, ha még nem vonták őket felelősségre e bűntettük miatt.³²

Iustinianus is alkotott visszaható hatályú rendeleteket. Érdemes kiemelni, hogy a császár 533 decemberében a Digestát hatályba léptető *constitutió*ában úgy rendelkezett, hogy a törvénykönyvet (az Institutiókkal és a korábban elkészült Codexszel együtt) a folyamatban lévő (ítélettel vagy egyezséggel még le nem zárt) ügyekben is alkalmazni kell.³³

Iustinianus 530-ban a helyi egyházak és egyházi intézmények által indítható keresetek elévülésének határidejét 100 évre emelte.³⁴ 535-ben, Itália elfoglalása után, Iustinianus egy novellája által – melyet II. János pápának címzett – a barbároktól visszafoglalt területeken is biztosította az egyház számára a százéves elévülési idő privilégiumát. Ezt az új szabályt a császár erre vonatkozó külön parancsára a már folyamatban lévő perekben is alkalmazni kellett.³⁵

A nőrablást Iustinianus 533-ban halállal rendelte büntetni. Ha az elrabolt nő szabadnak született, igényt tarthatott elrablója vagyonára. A császár megtiltotta, hogy a nő feleségül menjen elrablójához. Ilyen házasság megkötéséhez a nő szülei sem járulhattak hozzá, ha ezt mégis megtették, száműzetéssel kellett büntetni őket.³⁶ A gyakorlatban kérdésként merült fel, hogy az a nő is igényt tarthat-e elrablója vagyonára, aki – a tilalmat megszegve – hozzáment elrablójához. A császár e kérdés tisztázása végett 563-ban újabb rendeletet bocsátott ki, melyet ő maga az előző rendelet interpretációjának nevezett. Iustinianus e novellája a korábbi rendeletet azzal egészítette ki, hogy ha a nő a tilalom ellenére hozzámegy elrablójához, nem részesülhet annak vagyonából. A nőrabló vagyonára ilyenkor a nő szülei tarthattak igényt, de csak akkor, ha nem járultak hozzá a házasságkötéshez. Ha a nő szülei már nem éltek, vagy a házasságkötéshez hozzájárultak, a nőrabló vagyonát a kincstár követelhetette. E kiegészítő szabályokhoz a császár azt a parancsot fűzte, hogy azok nemcsak a későbbi, hanem a korábbi esetekre is alkalmazandók.³⁷

Mindezek alapján a következő megállapításokra juthatunk. A rómaiak az *ex nunc* hatályú törvényhozást tartották ésszerűnek és természetesnek. Erre utal a római törvényekben gyakran szereplő megfogalmazás, mellyel a rendelkező rész kezdődött: „bárki, aki e törvény (meghozatala) után...” A retroaktív jogalkotást többen (így pl. az ifjabb Cato és Cicero, a későbbi időkben Nagy Theodosius) helytelenítették. A visszaható hatályú jogalkotás modern tilalmának tehát kétségtelenül vannak római eszmei gyökerei. E tilalom azonban a római jogban mégsem létezett. Minden további nélkül lehetett hozni retroaktív törvényt, bár

³² Cth 3,12,3.

³³ Const. Tanta 23.

³⁴ C. 1,2,23.

³⁵ Nov. 9.

³⁶ C. 1,3,53 = 9,13,1.

³⁷ Nov. 143. Vö. O. F. Robinson: *Penal practice and penal policy in Ancient Rome*, Routledge, London – New York, 2007.

az ilyen törvényeket kivételesnek, a megszokottól eltérőnek tekintették (amikor pl. Nagy Theodosius visszaható hatállyal rendelt el szankciókat a manicheusokkal szemben, maga is elismerte, hogy eltér a szokásoktól). Fontos kiemelnünk, hogy Cicero szerint a büntetőtörvénynek lehet visszaható hatálya, de csak akkor, ha olyan magatartást rendel büntetni, mely mindig is ellentétes volt a természeti törvénnyel. Végül azt is kiemelhetjük, hogy a császári rendeleteket csak akkor lehetett visszaható hatállyal alkalmazni, ha erre vonatkozóan külön rendelkezést tartalmaztak.
